TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI

Prof. Dr. İsmail Ercüment KURAN'a

ARMAĞAN

Yıl XXVII/ 1–2 1989

ANKARA
1989

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN EKONOMİK KALKINMASI HAKKINDA MALİYE NAZIRI CAVİT BEY'E SUNULAN BİR RAPOR

Prof. Dr. Bayram KODAMAN

GİRİŞ

1987 yılının Ağustos'unda, Sinop Dr. Rıza Nur Kütüphanesinde çalışırken, Fransızca eserler bölümündeki kitaplar arasında daktilo ile yazılmış 31 sayfalık bir belge elimize geçti. Evvelâ bu belgenin, *Millî bir zemin üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik kalkınması lehinde bazı mülâhazalar (Quelques Considérations en faveur du devéloppment économique de l'Empire ottoman sur une base nationale)* adlı başlığı dikkatimizi çekti. Daha sonra belge üzerinde "mahrem" *(confidentielle)* ibaresini ve Fransızca elle yazılmış "1911'de L.A. Fanous tarafından Maliye Nazırı devletli Cavit Bey hazretlerine takdim edilmiş olan layihanın" suretidir. *(Copie d'un Memorandum Présenté par L.A. Fanous, en* 1911, *à S.E. le Ministre des Finances, Djavit Bey)* cümlesini görünce merakımız iyice arttı. Bunun üzerine, adı geçen belgeyi incelemeye başladık ve önemli gördüğümüz için de fotokopisini aldık. Öneminden ötürü hakkında bir makale yazmayı ve böylece ilim âlemine duyurmayı uygun gördük.

Söz konusu layihanın yazarı olan L.A. Fanous hakkında kısa da olsa yaptığımız araştırma ve soruşturmaya rağmen her hangi bir bilgi edinmek mümkün olmadı. Bununla birlikte, lâyihanın başında bizzat L.A. Fanous'un verdiği üç adresin kendi kimliği hakkında ileride yapılacak bir araştırmada önemli bir ipucu teşkil edebileceği kanaatindeyiz. Bu bakımdan üç adresi de veriyoruz:

1- Assiout / MISIR

2- Club de Constantinople, İstanbul / TÜRKİYE

3- Hôtel Métropole, Londra W.C / İNGİLTERE

Bu adreslerden anlaşılacağı gibi yazar L.A. Fanous Mısır'da, İngiltere'de ve İstanbul'da yaşamıştır. Bu üç adres yazarın Fransızca, İngilizce, Arapça ve Türkçe bildiği, geniş bir kültüre sahip olduğu, entellektüel ve resmî çevrelerde ise geniş bir muhiti bulunduğu izlenimini vermektedir. Maliye Nazırı Cavit Bey'e bir lâyiha sunmuş olması, onun hakkında yukarıdaki kanaatlerimizi doğruladığı gibi, ayrıca L.A. Fanous'un *ittihatçı* olduğunu da akla getirmektedir. Osmanlı vatandaşı olduğu muhakkak gibi gözükürse de dahil bulunduğu dinî ve etnik cemaati belirlemek şimdilik mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, 1911'de soyadı taşıdığına bakılarak gayr-i müslüm olduğu söylenebilir. Bütün bunlara rağmen, L.A. Fanous'un lâyihanın (Memorandum) üçüncü bölümünde "*... Osmanlı vatandaşları, biz genç Mısırlılar ...*" *(Nous, jeunes égyptiens, citoyensde l'Empire Ottoman)*, "*Bizim Osmanlı İmparatorluğu veya imparatorluğumuz...*" *(Notre l'Empire ottoman)* şeklinde kullandığı ifadeler ve diğer bazı kanaatleri kendisinin Mısır'da oturan Osmanlı vatandaşı olduğunu açıkça göstermektedir.

Maliye Nazırı Cavid Bey'e sunulan bu memorandum (lâyiha) üç bölümden ibaret olup, bölüm başlıkları şu şekildedir:

Birinci Bölüm:

Modern Politik Sistemlerde Millî Ekonomik Menfaatlerin Yeri (La Place des Intérêts Économiques Nationaux dans les Systémes Politiques Modernes);

İkinci Bölüm:

Avrupa Politikasında Ekonomik Menfaatlerin Önemi (l'İmportance des İntérêts économiques dans la Politique européenne)

Üçüncü Bölüm:

İmparatorluğun Ekonomik Kalkınması İçin Kabul Edilmesi Gereken Millî Politika (La Politique "Nationale" qu'on doit adopter pour le devéloppement économique de l'Empire)

Birinci bölüm yedi, ikinci bölüm altı, üçüncü bölüm onsekiz sayfadır. Bölümler ayrı ayrı zamanda yazılmış olacak ki, her bölüme birden başlayan yeni sayfa numarası verilmiştir. Şimdi her bölümü ayrı ayrı incelemeye çalışacağız.

I. MODERN POLİTİK SİSTEMLERDE MİLLÎ EKONOMİK MENFAATLERİN YERİ

Bu ana başlık altında toplanan birinci bölüm dört alt başlığa ayrılmış ve incelenmiştir. Yazar evvelâ "*Modern Politik Sistemlerin Kalkınmasında Ekonomik Menfaatlerin Tarihî Etkisi*"ni *(l'İnfluence historique des Intérêts économiques sur le Développement des Systèmes Politiques Modernes)* ele almış ve beş satırlık bir tek cümle ile izah etmeye çalışmıştır. Burada yazar, Schmoller'in *l'Interprétention économiques de l'Histoire* adlı eserinde de atıf yaparak, modern devletin, temelinde müşterek ekonomik menfaat bulunan bir organizasyon olduğunu belirtmekle yetiniyor. Ayrıca modern devletin bu gelişmesini tamamen târihî bir olgu olarak görüyor.

L.A. Fanous, modern devletin, müşterek menfaate dayanan ekonomik bir organizasyon olduğu fikrini Maliye Nazırı Cavid Bey'e veya İttihat ve Terakkî yöneticilerine daha iyi anlatabilmek için Alman İmparatorluğu'nu örnek gösterme ihtiyacını duymuştur. Almanya'yı örnek olarak almasında, İttihat ve Terakkî yöneticilerinin Almanya'ya karşı duydukları hayranlık ve besledikleri takdir hissinin rolü olduğu muhakkaktır. Bu bakımdan yazarın, inandırıcı ve ikna edici olabilmek için, Almanya örneğini tercih etmesi normal karşılanmalıdır. Nitekim, L.A. Fanous'un, *Alman Birliğinin Ekonomik Sebepleri* (Causes économiques de l'Ünité allemande) adıyla bir alt başlık ayırarak konuyu etraflıca izah etmeye gayret ettiğini görüyoruz. Bu kısımda L.A. Fanous'un ortaya koyduğu fikirler kısaca şu hususlardan ibarettir:

A) *Alman Birliğinin Ekonomik Sebepleri:*

Daha evvel, Prusya'ya dînen ve siyaseten düşman olan devletlerin oluşturduğu birlik yani Alman İmparatorluğu doğrudan doğruya ve tamamen ekonomik menfaat birliğinin ürünü ve neticesidir. Bu neticeye, Bismark'ın gerçekleştirdiği *Gümrük Birliği* (Zollvereine Bond) sayesinde ulaşılmıştır.

Yalnız ekonomik menfaat birliği, Alman İmparatorluğu'nun temelini teşkil etmiş ve onun politikasını ekonomik hedeflere yöneltmiştir. Almanya'nın bugün takip ettiği *ekonomi-politika*, Alman İmparatorluğu'nun aktif ifâdesi ve varlık sebebidir. Prusya ile Bavyera, Protestan kuzey ile Katolik güney arasında müşterek ekonomik menfaat bağından başka bir şey yoktur. Bu menfaati, milletlerarası rekabet orta-

mında daha iyi korumak ve geliştirmek için politik dayanışma bir zarurettir.

Şu halde, müşterek ekonomik menfaat Alman İmparatorluğu'nun çimentosudur. Bu, aynı zamanda Alman birliğinin ortaya çıkış sebebi ve zamanla Alman milliyeti fikrinin temeli olmuştur. Yeni ve muhteşem olan Alman milliyeti fikri, çeşitli Alman devletlerinin ayrılıkçı düşüncelerinin ve hareketlerinin yerine geçti ve Alman vatanseverliğini ortaya çıkardı.

Şüphesiz L.A. Fanous'un Almanya'nın 1870'den önceki ve sonraki durumu hakkında yaptığı açıklamalar doğrudur. Ancak ileri sürülen bu fikirlerin bir yeniliği de yoktur. Alman birliğinin kuruluşuyla ilgili benzer yorumlar daha evvel Avrupa'da yapılmıştır. Bu bakımdan L.A. Fanous'un Almanya hakkındaki sözlerinden ziyâde, o günkü Osmanlı İmparatorluğu'yla 1870 öncesi Almanyası arasında yaptığı benzetme dikkat çekicidir. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî ve etnik yapısı 1870 öncesi Almanya'nın durumuna çok benzemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da, 1870'den önce Almanya'daki halkları birbirinden ayıran dinî farklılıklar, ırkî veya etnik antipati yahut düşmanlıklar mevcuttur.

L.A. Fanous, Prusya'nın Alman birliğini gerçekleştirmek için, Almanya'daki çeşitli devletlerin (Bavyera, Saksonya vs.) millî hislerini kuvvet yoluyla yok etmeye kalkışmadığını, aksine onların kutsal ve meşru olan dinî–etnik duygu ve haklarına saygı gösterdiğini belirtmektedir. Böyle yapmakla da Prusya'nın akıllı bir politika izlediğini kabul etmektedir. Ona göre, dinî ve ırkî hakları yok etmekle bir yere varılamayacağı ve bu hakların enkazı üzerine millî birlik kurulamayacağı muhakkaktı. Çünkü bu tür dinî ve millî hisler insanın kalbinden sökülüp atılamazdı.

Yazar, bu kısımda modern siyasî millî birliğin ne olduğu sorusuna cevap vermeğe çalışıyor. Ona göre: Modern siyasî millî birlik, müşterek ekonomik menfaat ortaklığıdır. Bu ortaklığın gayesi yine aynı ekonomik menfaatleri geliştirmek ve fazlalaştırmaktır. Bu bakımdan, siyasî millî birlik, bu birliği teşkil eden toplumların din, ırk veya gelenek–görenek birliği veya benzerliği (uniformité) anlamına alınmamalıdır. Bu tür din ve ırk ayrılıkları "birlik" teşkiline engel değildir. Osmanlı Birliği, tek tip (uniform) bir toplum, öngörmektedir. Bu birlik içindeki, her farklı toplum, kendi özelliklerini koruyacak ve sürdürecektir. Eskiden beri Osmanlı devletinin aleyhine tahrik edilen

din ve ırk ayrılığı, esas itibariyle imparatorluk için dezavantaj değil, özel bir avantaj olarak ele alınmalıdır. Bu özellik, İmparatorluğumuzun kendi kendine yetmesini ve kuvvetli olmasını sağlayan bir faktör olarak görülmelidir. Bununla beraber ırk ayrılığı *Osmanlı Birliği* için engel olmaya devam etmektedir. Fakat, Almanya örneğinde görüldüğü üzere, bu engelin aşılabileceği bir safhaya gelinmiştir. Zira millet-lerin hangi temeller üzerinde oturduğu ve bu temellerin ne olduğu artık bilinmektedir.

B) *Alman Modeli Nasıl Uygulanmalıdır?*

L.A. Fanous, Alman Birliği'nin temelinde ekonomik düzeyde gerçekçi bir Pangermen (realistique Pan Germanique) politikasının ve buna dayalı olarak daha sonra ortaya çıkan Alman millî şuurunun ve arzusunun bulunduğunu tekrarlayarak, Osmanlı Birliği için Alman Birliği'nin model alınabileceğini tavsiye ediyor. Hangi noktalarda ve nasıl model alınabileceğini de aşağıdaki şekilde ortaya koymaya çalış-mıştır:

1- Osmanlı Birliği hedefine ulaşabilmek için "*Osmanlı Birliği*'nde" ve "*Osmanlı Milleti* fikrinde" bütün Osmanlıların müşterek maddî menfaati bulunduğunu açıkça anlatmak ve ortaya koymak lâzımdır.

2- Osmanlı milliyetine sahip olmak, bütün maddî avantajlardan istifade edebilmek için kâfi gelebilmelidir. Böylece, Osmanlı milleti ve milliyeti fikrine, maddî bir şekil de verilmiş olacaktır.

3- Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik kalkınmasında takip edilecek enerjik bir politika sayesinde ancak, Osmanlı milliyeti fikri ve bu fikrin moral yönü güçlenebilir. Geri kalmışlığın veya yavaş terak-kinin sebebi böyle yapıcı bir politikanın yokluğudur.

4- Osmanlı fertlerine Osmanlı Birliği'nde sadece Osmanlı vatan-daşı olduklarından dolayı maddî menfaatlere kavuşacaklarını ve başka bir rejimde bunları bulamayacaklarını iyice telkin etmek ve göstermek gerekmektedir. İşte, Osmanlı Birliği için en sağlam politika ve zemin bu olmalıdır. Genç Türkler böyle sağlam temele oturmuş bir *Osmanlı Birliği* istiyor. Bab-ı Âli de böyle bir *Osmanlı Birliği* arıyor.

5- Osmanlı Birliğinin gerçekleşmesi için Alman modeline göre millî bir ekonomik politikanın kabulü zorunludur. Bunun için ise Bâb-ı Âli'ye şunları tavsiye etmektedir.

a) Bâb-ı Âli, millî bir ekonomi politikanın insiyatifini ele almalıdır.

b) Fertlerin, millî egoizmine hitap etmeli ve onları İmparatorluğun ekonomik kalkınmasına katılmaları için cesaretlendirmelidir.

c) Osmanlı milliyeti zemininde birleşmenin herkesin menfaatine olduğu hissettirilmelidir.

d) Her vatandaşa, müşterek millî menfaatin, yabancıların ekonomik istilâsı (kapitülasyonlar) yüzünden tehlikeye düştüğü ve dolayısıyla millî menfaatin savunulması için "birliğin" şart olduğu anlatılmalıdır.

e) Her ferdin anlayabileceği ve iştirak edebileceği özel ve şahsî menfaat üzerinde durulmalıdır. Bu ekonomik menfaat ayrılıkçı unsurlara eski isteklerini unutturabilir.

f) Herkese müşterek ve eşit maddi menfaat sağlandığı takdirde, Osmanlı Millî Birliği'ne engel olan ve eskiden cemaatlere tanınan özel imtiyazların kaldırılması için haklı bir mazeret bulunabilir.

g) "Millî şövenizmi" uyanmaya başlayan halkımız, Avrupanın ekonomik istilâsının ve sömürüsünün farkındadır. Bu bakımdan halkımızı güçlendirmek ve onu kuvvet haline getirebilmek için, ona belirli ve açık bir hedef vermek gereklidir. Bu belirli hedef ise, bütün gayretlerimizin yönlendirmesi gereken "*müşterek millî ekonomik menfaattir*".

h) Türk olmayan unsurlar arasında millî hissi kuvvetlendirmenin tek yolu, "Osmanlı vatandaşı" (osmanlı tebası) olmanın maddî faydası ve avantajlarının iyi belirtilmesi ve vurgulanmasıdır. Aksi takdirde, onlara millî, yani Osmanlı milliyeti gurur ve duygusu aşılamak kolay değildir. Zira kapitülasyonlar sayesinde, yabancılar imparatorluktan fazlaca istifâde ettikçe ve üstün durumda kaldıkça, Osmanlı vatandaşlığının bir avantajı olmayacaktır. Osmanlı teb'ası olmak dezavantaj olduğu müddetçe, Türk olmayanlar Osmanlı birliğine ve Osmanlı milliyeti fikrine fazla iltifat etmeyip kendi târihi ve millî isteklerini, şahsî, maddî menfaatlerini, muhtariyet veya istiklâllerinde aramaya devam edeceklerdir. Dolayısıyla, yabancılar lehine olan durum, değiştirilmelidir. II. Meşrutiyet rejimi bunun için bir fırsattır.

Netice olarak, L.A. Fanous, XX. yüzyılın maddî ihtiraslar ve ekonomik menfaatler çağı olduğunu, dolayısıyla Bâb-ı Âli'nin de Avrupalı devletler gibi çağın icablarına göre bir politika takip etmesini ve ancak bu tür politikayla *Genç Türk İnkılâbı*'nın (1908) açtığı modern temeller üzerinde Osmanlı birliğinin ve şuurunun yükselebileceğini söylüyor ve şu haklı tesbiti yapıyor:

Osmanlı vatandaşları Osmanlı ülkesinde, yabancılarla yaptığı ekonomik mücadelede kendi hükümetlerinden (Bâb-ı Âli) hiç bir destek bulamıyor. Yabancılar, hem ülkelerinde hükümetlerinden destek görmekteler, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda, yine hükümetlerinin himayesine mazhar olmaktadırlar. Bâb-ı Âli kendi vatandaşına veremediği imtiyazları, diplomatik müdahaleler sonunda yabancılara tanımaktadır. Bu büyük bir adaletsizliktir. Bu şartlar altında, Genç Türklerin, Osmanlı Birliği için yaptıkları çağrı, Türk olmayanlar arasında herhangi bir heyecan uyandırmamaktadır. Zira, onlar eski haklarını kaybediyorlar fakat yeni menfaatler elde edemiyorlardı. Bugün Osmanlı teb'ası olarak doğmak dezavantajdır. Halbuki, Osmanlı teb'ası olarak doğmak ve Osmanlı teb'ası olmak bir imtiyaz olması gerekirdi.

II. AVRUPA POLİTİKASINDA EKONOMİK MENFAATLERİN ÖNEMİ

L.A. Fanous, beş sayfadan ibaret olan bu ikinci bölümde özellikle Avrupa emperyalizminin dünyayı paylaşmak için XX. yüzyılın başlarında nasıl bir metod uyguladığı, bunun eski uygulamalardan farkı, bu yeni metodun geri kalmış ülkeler için ne mânâ ifade ettiği ve ne gibi sakıncalar taşıdığı üzerinde durmuştur. Bu görüşlerini özetle şu şekilde toparlamak mümkün görülmektedir:

"Avrupa artık fütühat politikasından vazgeçmiştir. Modern bir devletin politikası, artık dinî sebepler ve hânedan menfaatleri tarafından değil, maddî kazanç faktörleri yani ekonomik sebepler tarafından yönlendiriliyor ve belirleniyor."

"Çağımızda, "*pénétration pacifique*" *(barışçı nüfuz)* veya *(barışçı ve örtülü istilâ)* politikası modern Avrupa'nın taassupla benimsediği bir metottur. Bu politikanın "*barış*" niteliği, esas maksadı gizlemek, bu politikanın kurbanı olan toplumların gözünü boyamak, onları uyutmak ve aldatmaktan başka bir anlam ifâde etmemektedir. Bugün Avrupa devletleri, sadece daha önceleri topraklarını paylaştıkları ve işgal ettikleri ülkelerin, tabiî kaynaklarını, kendi milletlerinin sanayiî ve kapitalizmi için sömürmekten başka bir şey yapmamaktadır. Bilindiği gibi, siyasî istiklâlin özel fazileti, kendi vatandaşlarının ekonomik menfaatlerini korumaktan ve onları serbestçe geliştirebilmekten ibârettir. Bu bakımdan bir memleket tabiî kaynaklarının ve zenginlik-

lerinin kontrolünü ve işletilmesini, yabancı bir devlete barış ve imtiyaz yoluyla bırakırsa, o memleketin millî istiklâli yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya kalır".

"İşte Avrupalı kapitalistlerin Osmanlı İmparatorluğu'na güyâ "*medeniyetçi nüfuz*"unun gerçek mânâsı budur. Düvel-i Muazzama Osmanlı İmparatorluğu'na beşerî ve insanî şebepler ve hedefler için gelmiyor. Üçlü ittifak ile üçlü itilâf devletlerinin birbirleriyle olan mücâdeleleri ve rekâbetleri Avrupa dışına medeniyeti götürmek ve yaymak için değildir".

"İnsan sevgisi, henüz hiçbir zaman Düvel-i Muazzama arasındaki kıskançlıkların ve mücâdelelerin sebebi olmadı. Avrupalı devletlerin tek hırsı, Osmanlı İmparatorluğu'nin ekonomik kaynaklarını ele geçirmektir. Bağdat Demiryolları ve diğer ekonomik meseleler hakkında sürdürülen diplomatik mücadeleler bunun örneğidir".

A) *Pénétration Pacifique (Barışçı İstilâ)*[1] *ve Mânâsı:*

L.A. Fanous, Avrupa'nın diğer ülkelere uyguladığı "*barışçı istilâ*"yı medeniyetin habercisi olarak görmenin ve yerli halkın lehine yorumlamanın, kelimenin basit anlamıyla ahlâksızlık olduğunu ifâde etmektedir. Yazara göre, Avrupalı kapitalistler, kendi ülkelerindeki liberal ve sosyalist kamuoylarını yatıştırmak ve gerçek niyetlerini saklamak için bu tür "medeniyetçi" rolüne girerek dünyayı paylaşmanın ve sömürmenin adına da yumuşak bir terim olan "*Pénétration Pacifigue*" demekte yarar gördüler.

"Böylece, Avrupa hem kendi kamuoyundan dış politikasının gerçek yüzünü, yani çoğu defa barışçı ve medeniyetçi olmayan yüzünü saklamış olacaktı, hem de yerli halkların dikkatini "terakki ve medeniyet" gibi konular üzerine çekerek ülkelerinin istilâsını–sömürüsünü meşru hâle getirmiş olacaktı. Gerçekten yerli halklar, başlangıçta bu "barışçı" politikanın gerçek mânâsını kavrayamadılar. Yerli idareciler ve halk "*ülkelerinin hızlı kalkınması*" adına Avrupalının politikasına inandılar. Fakat geç de olsa bu tür bir kalkınmanın ve yabancı nüfuzunun (istilâsının) neticelerini anlamış bulunuyorlar".

---

1 *Pénétration pacifique:* Fransızca olan bu terimin kelimesi kelimesine Türkçe karşılığı *barışçı nüfuz, barışçı sızma, barışçı giriş*'dir. Ancak, vesikadaki mânâsı bir devletin zayıf bir ülkeye barışçı yollardan, fakat barışçı niyetlerden uzak girişi şeklindedir. Bu mânâda Türkçeye "*Barışçı İstilâ*" şeklinde tercümesinin uygun olduğu kanaatindeyiz.

B) *Yabancı Nüfuzun Yerli Halk ve İdare Bakımından Sakıncaları*

L.A. Fanous'a göre; yerli hükümetin yabancı devlete verdiği herhangi bir hak, pek çok diplomatik meseleleri de beraberinde getirmektedir. Zira verilen hak ve imtiyazların yorumlanması ve diğer devletlere de tanınması gibi hususlar zamanla diplomatik karakter kazanmaktadır. Zaten Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve düşüşü yabancı nüfuzunun artışına ve buna karşılık verilen tavizlere paralel olarak hızlanmıştır.

Öte yandan, bir ülkede yabancı müdahalenin derecesi ve müdahale eden devlet sayısı arttıkça, o ülkedeki problemler de o derece çoğalır ve ağırlaşır. Böyle durumlarda diplomasi önem kazanır, meseleler diplomatik yollarla halledilmeye çalışılır. Bu ise, yerli hükümetleri diplomasi ile meşgul ederek, onun dikkatini millî konulardan ve esas görevlerinden uzak tutmak demektir. Bunun sonucu, yerli hükümetler, kalkınma ve savunma gibi millî ve hayatî önemi haiz konuların dışına itilmektedirler. Hiç şüphesiz esas görevini yapmayıp sadece tabiî kaynaklarını yabancılara dağıtarak ve tavizler vererek onların menfaatlerini dengelemekle meşgul olan devletin sonu elbet yıkımdır.

Yine, yabancı nüfûzun veya yabancı ekonomik istilânın bir diğer zararı, girdiği ülkenin millî bütünlüğünü bozması olayıdır. Şöyle ki; yabancı devletlere verilen imtiyazlar, tavizler, haklar ve bunların sonucu onların ülkeye yaptığı çeşitli baskı ve muameleler, sadece yerli hükümeti acz içinde bırakmamakta, aynı zamanda yerli halkın da maneviyatını bozmaktadır. Dolayısıyla, millî bütünlüğün evvelâ psikolojik alanda, daha sonra sosyal ve siyasî alanda zedelenmesine ve parçalanmasına yol açmaktadır. Bu ise şöyle olmaktadır: Bir ülkede ekonomik menfaati olan her devlet, o ölçüde kendi menfaatine iş görecek ve ekonomik yönden kendisine bağlı aracı bir grup insan (Komprador) bulmakta güçlük çekmemektedir. Bu insanlar aileleriyle, dostlarıyla ve yakınlarıyla müşterisi durumunda oldukları devletin lehine çalışan ve propaganda yapan bir sosyal grup oluşturmaktadırlar. Bu tür grupların ve bu gruplara dahil insan sayısı, o ülkedeki yabancı devletlerin sayısı ve gücü oranında artmaktadır. Ekonomik menfaatlerle yabancı devletlere ve kapitalistlere bağlı yerli komprador gruplar çoğaldıkça toplumun bütünlüğü bozuluyor, parçalanıyor ve gücü gittikçe azalıyordu. Ayrıca, bu gruplar zamanla ülkenin millî menfaatlerini unutacak veya görmezlikten gelecek derecede yabancı devletin ve kendi çıkarının takipçisi durumuna geliyordu.

L.A. Fanous bu izahattan sonra, *Düvel-i Muazzama*'nın "barışçı" (?) müdahalesi ve politikası sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı durum içinde bulunduğunu söylüyor. Çare olarak ise, içinde bulunduğumuz kötü durumun şuurunda olarak İmparatorluğun istiklâlini, toprak bütünlüğünü ve sosyal bütünlüğünü gerçekleştirecek ve muhafaza edecek sağlam ve emin bir millî politikanın takip edilmesini öngörüyor ve böyle bir politika sayesinde diplomatik oyunlardan ve bizi tehdit eden tehlikelerden kurtulabileceğimizi ifade ediyor.

III. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN EKONOMİK KALKINMASI İÇİN KABUL EDİLMESİ GEREKEN "MİLLİ" POLİTİKA

L.A. Fanous'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalabilmesi için millî bir politika şarttı. Zira, Osmanlı milliyeti fikrinin veya osmanlıcılık şuurunun gelişip kuvvetlenmesi, böylece İmparatorluğun toprak bütünlüğünün ve siyasî, sosyal birliğinin muhafazası ancak, millî bir politika ile mümkün olabilirdi. Böyle millî bir politika ise, Bâb-ı Âlî'nin İmparatorluğun ekonomik kalkınmasında takip edeceği yol ve yönteme bağlıydı. Bu bakımdan, Bâb-ı Âli'nin ekonomi-politikasını belirlemeden önce, şu konularda karar vermesi gerekiyordu: Ekonomik kalkınma nasıl ve kim tarafından yapılacak? Ülkenin kaynakları kimin yararına işletilecek? Ekonomik kalkınma, ülkenin meşru sahibi Osmanlı vatandaşları tarafından ve kendi yararlarına mı, yoksa yabancılar tarafından yabancı devletler yararına mı gerçekleştirilecekti? Avrupa'nın ekonomik istilâsından nasıl kurtulunabilirdi? İşte, 1908 İnkılâbı'nın, İttihat ve Terakki'nin başarısı ve imparatorluğun İstiklâli, Bâb-ı Âli'nin bu sorulara vereceği cevaba ve getireceği çözümün şekline bağlı kalıyordu. Zira, ferdin olduğu kadar milletin, toplumun, devletin moral (manevî) huzur ve saadetinin temel şartı, onun maddi refahı ve huzurudur.

Bu açıdan bakıldığında, hükümetlerin halkına karşı ekonomik sorumluluğu ve görevi mevcuttur. Bu ödevin ve sorumluluğun esası, halka ekonomik kalkınmanın ve maddi refahın vasıtalarını temin etmektir. Avrupa hükümetlerinde bu görev şuuru vardır. Onun için diplomatik yollarla tüccarlarının İmparatorlukdaki menfaatlerini koruyorlar ve onlara imkân hazırlıyorlar. Bâb-ı Âli'nin bu görevi yerine getirmesi için Osmanlı özel teşebbüsünü ve sermayesini cesaretlen-

dirmesi ve teşvik etmesi yeterlidir. Bu, hükümet için hem temel bir görev, hem de millî politika gereğidir.

Ayrıca, bu tür millî politika sonunda halkın temin edeceği servet ve zenginlik, devlet, terakki ve istiklâl için şarttı. Bu zenginlik, millî servet (rezerv) olması bakımından, barış zamanında millî sanaiyi geliştirmeye, harb zamanında da askerî ihtiyaçları karşılamaya ve millî savunmayı desteklemeye yaramaktadır. XVII. yüzyıldan beri, Avrupada geçerli devlet anlayışı budur. Modern politik sistemler de bu anlayışın mahsulüdür. O halde sermaye birikimini, tasarrufları, halkın teşebbüsünü ve zenginleri teşvik etmek, cesaretlendirmek lâzımdır.

A) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu*

Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik kalkınması, siyasî birliği ve toprak bütünlüğü için liberal sisteme dayanan millî bir ekonomi-politikanın takibinin zaruretini belirttikten sonra, İmparatorluğun mevcut ekonomik durumunun unsurlarını ve özelliklerini ayrı bir kısımda ele alma ihtiyacını hissetmiştir. Zira, mevcut ekonomik durum, teklif ettiği millî politikanın bir nevi gerekçesini oluşturacak nitelikteydi.

L.A. Fanous'a göre, Osmanlı devlet sisteminde en büyük eksiklik "*ekonomik organizasyonun*" yokluğudur. Mevcut iç politika problemleri ve dış politika sıkıntıları "*ekonomik organizasyon*" yokluğundan ileri gelmektedir. Bu organizasyon yokluğuna, bir de ülkenin ekonomik geriliği eklenince, mevcut ekonomik sıkıntıların sebebi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bu *ekonomik geriliğe* ve *organizasyon yokluğuna* karşılık, ülke doğal ve beşerî kaynaklar yönünden pek çok avantajlara sahipti. Bunların başında, ülkenin coğrafî genişliği, demografik yapısı, tabiî zenginlikleri ve nihayet ticaret-sanayi alanlarında beceri sahibi enerjik sosyal-etnik grupların veya tiplerin mevcudiyeti gelmektedir. En önemlisi de, hareketsiz ve dağınık duran millî sermaye rezervlerinin ve Osmanlı teşebbüs gücünün var olmasıdır. Ülke tamamen imkânsız değildir. Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda "tasarruf" zihniyeti diğer ülkelerden çok fazladır. Bu bakımdan ülkede küpü altınla dolu, altınını yastık altında saklayan pek çok zengin ve tasarruf sahibi vardır. Meselâ, Mısır'a pamuk yüzünden yılda 6 milyon sterlin, Lübnan'a dışarda çalışan Lübnanlıların yolladığı yılda en az bir milyon altın gelmektedir. Diğer vilayetlerde de pek çok altın tasarruf edilmektedir.

Bu kadar sermayenin ticarette, sanayide yani iş hayatında kullanılmamasının, âtıl vâziyette bırakılmasının tek sebebi, eski rejime olan *güvensizlik* ve onun *açgözlülüğüdür*. 1908 İnkılâbı yeni bir adalet, güven, itimat ve faaliyet devri açmıştır. Meşrûtiyet rejimi artık eski ekonomik sistemi tamamen değiştirmelidir. Ülkede az çok ekonomik uyanışın ve şuurun belirtileri görülmeye başlanmıştır. Bu uyanış, ekonomik menfaat peşinde koşan insanları kârlı işlere ve teşebbüslere itecektir. Böylece millî ekonomik faaliyet ülke çapında gelişebilecektir. Bu durum karşısında hükümetin görevi bu uyanışı hızlandırmak ve organizasyon yoluyla sıkıntıları gidermektir.

Netice olarak, Osmanlı halkının hareketsiz duran sermaye tasarruflarını ve sistemsiz teşebbüs gücünü fazla küçümsememek lâzımdır. Bunlar ülkenin kalkınmasında ve millî zenginliğin işletilmesinde kullanılması gereken iki önemli unsurdur. Bu iki unsuru uyarmak, cesaretlendirmek ve hareketlendirmek gerekir. Bu bakımdan, Bâb-ı Âli, ekonomik kalkınmamız için yabancıların yardımına ve yabancı sermayeye müracaat etmekte pek acele etmemelidir. Biraz uzunca beklemekte fayda vardır. Çünkü millî potansiyelin harekete geçmesi için zamana ihtiyaç vardır.

B) *Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Mevcut Ekonomik Vaziyeti:*

L.A. Fanous, bağımsız devlet olarak Osmanlı'nın Düvel-i Muazzama karşısında işgâl ettiği ekonomik mevkii, o günün şartları içinde, anormal görüyor. Ona göre, bu mevkii 1908 İnkılâbı'ndan sonra değişmeliydi. Çünkü İnkılâp millî hayata yeni bir canlılık, İmparatorluk bünyesine ise yeni bir dinamizm getirmişti. Ayrıca milliyet ve demokrasinin modern ilkelerine göre İmparatorluğa yeni bir çeki düzen verilmişti. Osmanlı milleti, osmanlıcılık fikriyle canlı ve aktif bir varlık haline getirilmişti.

Artık, Osmanlı vatanının ve rejiminin yeni karakteriyle Düvel-i Muazzama'nın metodları ve vasıtaları uyuşmuyordu. Zira, yabancıların "barışçı işgal veya nüfuz *(pénétration pacifique)*, politikası," millî istiklâlin ve güçlü millî ekonominin "antitezi" dir. Dolayısıyla "pénétration pacifique" politikası, Avrupalı devletlerin kolonilerinde takip ettiği politikanın aynısıdır.

Bununla birlikte, ekonomik alanda Osmanlının vaziyeti kolonilerden farklı değildir. Bilindiği üzere, Avrupa tamamen ekonomik

maksatlarla Afrika'da Asya'da koloniler teşkil etmektedir. Osmanlı ülkesinde de aynı gayelerle bulunmaktadır. *Koloni, idare edilmek için değil, sömürülmek için vardır.* Koloninin idaresi kolonizatör için yüktür ve avantajı yoktur. *Avrupa, idaresini ele almadan bir ülkenin (koloniyi) ticaretini kontrol etmenin ve kaynaklarını sömürmenin imkânını ve yolunu bulsaydı, koloninin idaresi üzerinde hiç ısrar etmezdi. Çünkü o, ekonomik çıkar ve kâr peşindedir. O halde, sömürge idaresi, ekonomik sömürünün sonucudur.*

Avrupalılar, bir ülkeyi fethedemedikleri ve ekonomik kaynaklarına elkoyamadıkları takdirde, o ülkeden "*imtiyazlar*", "*tavizler*" elde etmek için her türlü çareye baş vururlar. Osmanlı İmparatorluğu ve Çin bu tür ülkelere örnektir. Avrupalı devletler dünyayı paylaşmak, koloniler kurmak, imtiyazlar koparmak için kendi aralarında *işbirliğinden rekabete, barıştan-harbe* kadar varan her türlü münasebeti gerçekleştirmekten geri kalmazlar. Sömürülen ülke halkları artık uykularından uyanmaya ve ne olup bittiğinin farkına varmaya başlamışlardır.

Biz Genç Osmanlılar, uykudan uyanışa, düzensizlikten düzenli hayata geçiş devrini yaşıyoruz. Siz, zât-ı fehîmaneleri (Cavit Bey), Nazırlarımız ve Meclisimiz (Parlamento), her üçünüz de millî kaynaklarımızı sömüren yabancı ekonomik istilâya karşı millî servetimizi korumak ve savunmak için Allah'ın seçkin muhafızlarısınız. Meselâ; Osmanlı vatandaşları olan biz genç Mısırlılar, memleketimizin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak için kararlıyız. Fakat, İngiltere tarafından himâye edilen Hidiv hükümeti bizim millî servetimizi İngilizler ve diğer yabancılar lehine gasb etmektedir. Biz Mısırlılara pek bir şey kalmamaktadır.

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu dışında, diğer bütün ülkeler Osmanlılara kapalıdır. Asya, Güney Afrika ve Avusturalya gibi yerlere Osmanlının girmesi ve ticaret ve sanayide Avrupalıya karşı rekabet yapması kanunlarla engellenmiştir. *Avrupalı olmayan toplumlar Avrupanın adetlerini ve metotlarını kabul etseler de (Avrupalılaşsalar bile) Avrupa'nın egoizmi ve onlara karşı davranışı asla değişmeyecektir. Aksine, Avrupalılaşan ülkelere karşı daha sert davranmaktadır.* Gün geçtikçe Avrupalılarla-Doğulular arasındaki ekonomik mücadele artmaktadır.

Bu olaylar karşısında, Bâb-ı Âli'nin en aslî görevleri kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkün görülmektedir:

1- Yabancılara verilecek imtiyazlar yoluyla İmparatorluğun hızlı kalkınacağına dair Avrupalıların söyledikleri boş laflara inanmamak,

2– İstedikleri imtiyazları kolayca elde etmek maksadıyla, Bâb-ı Âli üzerinde baskı kurmak için yabancıların gazetelere yazdırttıkları yazılardan ve tenkitlerden etkilenmemek lâzımdır. Zira, Osmanlı hükümeti yalnız Allah'a ve Osmanlı halkına karşı sorumludur. *Devlet adamlarınızı, Avrupa'nın alkışları değil, Osmanlının millî menfaatı etkilemelidir.* Avrupa basınının fikirlerini fazlaca ciddiye almanın ve *yabancı sermaye ile ülkenin hızlı kalkınacağına fazla bel bağlamanın* ve bu hususta sabırsız davranmanın İmparatorluğu çökertmenin ve millî yıkılışımızı hazırlamanın en emin vasıtası olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bazı çevrelerin (Galerie Européenne) alkışına hiç ihtiyacı yoktur. Onun, esas itibariyle *millî dayanışmaya* ve *askerî güce* ihtiyacı vardır. Ekonomik menfaat, İmparatorluktaki millî dayanışmayı temin eden en sağlam bağlarından birini teşkil etmektedir. Buna karşılık, millî dayanışma ve birlik ise, ekonomik menfaatı ve refahı arttırıcı istikrarlı, elverişli ortamı oluşturmaktadır. Bu yüzden her fert, (müslim–gayr-i müslim) Osmanlı birliğini kendi şahsî maddî refahını temin edebileceği uygun bir ortam olarak değerlendirebilir. Osmanlı birliğinin temellerini meydana getirebilecek faktörler arasında, her Osmanlı vatandaşına aynı biçim ve değerde hitap eden tek şey sadece ekonomik menfaattir. Bu müşterek ekonomik menfaat birliği, cemaatler arasında diğer ayrılıkları (dinî, ırkî) dengelemekte önemli bir rol oynama imkânına sahiptir.

İmparatorluğumuzun içinde bulunduğu acıklı durum, Bâb-ı Ali'nin takip ettiği geleneksel politikanın tabiî sonucudur. Çünkü Bâb-ı Âli İmparatorluktaki unsurların (kavimleri, ırkları, halkları v.s.) hepsini eşit şekilde kucaklama yerine, her birini ayrı varlık olarak kabul etmiş ve her birine ayrı muamele yapmıştır. Bu, Ortaçağ prensiplerine uygun bir politika idi. XIX. yüzyıl başlarından itibaren her şey değişti. Siyasî vatan ve milliyet fikri, Ortaçağın modası geçmiş fikirlerinin yerini almış durumdadır. Zaten XIX. yüzyılın modern ekonomik şartları eski tür fikirlerin yaşamasına imkân vermiyordu. Rakip devletler karşısında ayakta kalabilmek ve onlarla yarışabilmek, toplumun genel ekonomik menfaati "*birliğini*" gerektiriyordu. Bunun için kuvvetli bir *politik dayanışmaya* ihtiyaç duyuldu. Politik dayanışma ise, politik milliyet (nationalité) ve demokratik hükümet kavramlarını gündeme getirmiştir.

Bu şekilde ortaya çıkan modern ve demokrat hükümet sisteminde, milliyet (tabiyet, vatandaşlık, nationalité) ve anayasa fikirleri birbirinin ayrılmaz iki parçası haline gelmiştir. Bu iki unsur da, bağımsız

bir devletin millî birliği için gereklidir. Avrupa'da krallar ve aristokratlar ülkenin menfaat bütünlüğünü daha iyi savunabilmek için gerekli olan millî "*birlik*" lehine imtiyazlarından vazgeçmişlerdir. Bu bakımdan, Avrupa, Amerika ve Japonya'daki anayasalı politik sistemlerin tarihî kökeninde ekonomik menfaat müşterekliği ile ekonomik birlik fikri yatmaktadır. Bunun için, bu ülkelerin uluslararası politikalarının, ekonomik faktörler (sanayinin, ticaretin ve millî kapitalizmin istekleri v.s.) tarafından belirlenmesi ve yönlendirilmesi tabiî karşılanmalıdır.

Düvel-i Muazzama millî ekonomik menfaatlerini artırmak ve korumak için hem himayeci gümrük tarifeleri uygulamakta, hem de millî sanayilerini ve ticaret filolarını desteklemektedir (Subvention). Avrupalı diplomatlar da bulundukları yabancı ülkelerde artık kendi millî ekonomileri lehine tavizler ve imtiyazlar koparmakla meşgul oluyorlar. Ordu ve donanma millî ekonomiyi korumada ve yeni ekonomik sahalar temin etmede vasıta olduğu için güçlendirilmekte ve muhafaza edilmektedir. İngiliz donanması ve Alman ordusu buna örnektir. Uluslararası mücadelede ve rekabette, hangi ülke en iyi *ekonomik organizasyona* sahipse, o ülke diğerlerine üstünlük sağlamaktadır. Bu açıdan, Avrupa Doğu'dan üstündür. Böyle olunca, Doğu milletleri için, Avrupa'nın istilâsından kurtulmanın ve istiklâllerini korumanın yolu, millî ekonomik organizasyona sahip olmaktır.

Japonya'yı Çin'e üstün kılan tek şey, onun ekonomik organizasyonunun mükemmel oluşudur. Diğer bütün alanlarda Japonya'nın Çin'e karşı herhangi bir üstünlüğü söz konusu değildir. Ekonomik organizasyonunun üstünlüğü Japonya'ya dünyada itibâr ve istiklâl sağlarken, benzer bir organizasyonun yokluğu Çin'in Avrupalılarca istilâ edilmesine sebebiyet vermiştir.

Netice olarak, millî ekonomik organizasyon olmadan hiç bir ülke gerçek istiklâle sahip olamaz. Osmanlı İmparatorluğu henüz gerçek millî ekonomik düzenden mahrum bulunmaktadır. O halde hükümetin her şeyden önce bu mesele ile meşgul olması gerekmektedir. Derhal, millî ekonomiye sahip olmamız lâzımdır. Yazar, bu izahatlardan sonra "*bu hedefe nasıl varılır?*" sorusunu sorar ve bu soruya aşağıdaki şekilde cevap vermeye çalışır.

C) *Osmanlı Devleti Ne Yapmalıdır?*

Osmanlı devletinin *birinci görevi*, bütün vasıta ve imkânlarla millî teşebbüsü cesaretlendirmek ve himaye etmekten ibaretti. Ancak, bu

teşvik ve himaye işi, sadece devlet bütçesinin menfaati düşünülerek değil, daha ziyade imparatorluğu güçlendirmek ve Osmanlılık şuurunu geliştirmek maksadıyla yapılmalıdır. Bu maksadın tahakkuku için, özellikle gayri Türklere (ayrılıkçı unsurlara) maddî bir menfaat temin etmek ve yaratmak şarttı. Zira, "*Osmanlıcılık*", "*Osmanlılık*" gibi soyut politik fikirler, her ferdin anlayabileceği terimlerle ifade edildiği ve aynı zamanda günlük gerçek hayatta maddî menfaat şeklinde somutlaştırıldığı (matérialiser) taktirde ayrılıkçı güçler nazarında bir kıymet ifade edecektir. Bunun sebebi ise, imparatorluğun çeşitli cemaatlerine mensup bütün fertlerini bir araya toplayabilecek ve hepsine hitap edebilecek şimdilik müşterek tek şey ekonomik menfaattir. Ancak, her fert şahsî ekonomik menfaatini, millî zemin üzerine oturtulmuş bir ekonomik sistem içinde görmelidir. Böyle bir durumda, ferdî ekonomik faaliyetler toplumun müşterek ekonomik menfaatine aykırı düşmeyecektir. Bunun neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu "millî" birliğine ve politik gücüne kavuşabilecektir.

İkinci görevi Osmanlı teşebbüsünü teşvik etmek ve millî menfaati korumaktır. Bu işlerin pratik vasıtalarından birincisi hiç şüphesiz yerli halka ekonomik sistem içinde meşru yerini vererek, onu kalkınmaya iştirak ettirmek olmalıdır. Bilindiği üzere, aranan hedef millî serveti artırmaktır. Fakat, millî ve politik açıdan ele alındığında, bir devlet için kendi tabiî zenginliklerini işletilmek üzere yabancılara bırakmaktansa, onları ilerde halkının yararına kullanmak maksadıyla işletmeden "*rezerv*" halinde muhafaza etmesi bin defa daha iyidir.

Çünkü, bir ülkenin servetini işletmek ve artırmak, o ülkenin insanlarına ait tabiî bir hak ve görevdir. *Kalkınmanın hızı, halkın iştiraki nisbetinde olmalıdır. Yabancıların katkısı ve yardımıyla gerçekleştirilecek hızlı bir kalkınma "millî intihardır"*. Bu konuda aşağıdaki örnekler verilebilir:

Meselâ, Avusturya, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler yabancılar tarafından gerçekleştirilecek hızlı bir kalkınma konusunda acele etmediler. Bu ülkelerin de, Osmanlı İmparatorluğu gibi yabancı sermayeye, hatta fazladan yabancı işçiye ihtiyaçları vardı. Fakat, onlar tabiî zenginliklerini yabancılara bırakarak, yabancı sermayeye ve emeğe sahip olma yolunu seçmediler. Çünkü, onlar tabiî kaynaklarının halka ait ve bunları yabancılara karşı korumanın da bağımsız bir devletin temel görevi olduğunun farkında ve şuurundadırlar. Bu üç ülkenin nüfusa ve emeğe ihtiyaçları olduğu halde Japon gücünü engellemelerinin sebebi budur. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'-

nun kalkınma hususunda çok acele etmesine ve bunun için de ülkeyi yabancılara açık bırakmasına lüzum yoktur. Osmanlı toplumunun kalkınmada takip edeceği en iyi kaide şu olmalıdır: *Yavaş gitmek, sağlam adım atmak ve uzun mesafe almak (va Piano, va sane va lontano)*. Osmanlı İmparatorluğunun menfaati bu tür bir politika takibindedir.

İkinci olarak ise, İtalya'da ve başka ülkelerde olduğu gibi, yerli kapitalistlere ve millî teşebbüse öncelik verme politikasını sağlam bir temele dayandırmaktır. Bunun için özel kanunlar yapılması lâzımdır. Yerli teşebbüsü ve sermayeyi tercih evrensel bir prensiptir. Bu tür politika hem Osmanlı halkının meşru hakkıdır hem de devletin menfaatinedir.

Üçüncüsü de, ekonomik işler için doğrudan doğruya yabancı ticarî ve malî kuruluşlarla temasa geçmemektir. Zira, böyle bir yolun pek çok dezavantajları ve tehlikeleri vardır. Meselâ, eskiden beri bilinmektedir ki, ne zaman Bab-ı Âli herhangi bir iş için yabancı bir banka veya kumpanya ile doğrudan doğruya iş ilişkisine girmişse, hemen sonunda bir sürü diplomatik meseleler ortaya çıkmıştır. Yabancı devletlerin, kıskançlık ve rekabet yüzünden daha fazla imtiyaz elde etme arzusu Bab-ı Âli üzerinde daimi ve çeşitli baskılara yol açmaktadır. Böylece, baskı tavizi, taviz bir başka devletin baskısını celbederek sürekli bir nitelik kazanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü bu fasit devreden kurtulması icab etmektedir. Zira, bu durumu millî istiklâlle bağdaştırmak mümkün değildir. Bağımsız devletlerde bu durum söz konusu olmamaktadır.

Öte taraftan "*ittifak*" ve "*itilâf*" adı altında düşman kamplara ayrılan Avrupalı büyük devletler Osmanlı toprakları üzerinden birbirlerine tavizler vererek aralarında anlaşma imkânını bulabilmektedirler. Bu onur kırıcı ve tehlikeli bir sistemdir. Bu bakımdan tavizle ne Avrupa'yı tatmin edebiliriz, ne de onun dostluğunu temin edebiliriz, ne de dostluğunun samimiyetine güvenebiliriz. O halde Avrupa'nın dostluğu aranmaya değer bir dostluk değildir.

Artık Bâb-ı Âli, eski rejimin yani 1908'den önceki rejimlerin takip ettikleri bu politikadan ne pahasına olursa olsun bir an evvel kurtulmalıdır. Bu tür dış politikanın Kanunî Esasî, yani meşrûti rejimle bağdaşır tarafı yoktur. Çünkü, meşrûtî rejim halkın irâdesine ve milliyet fikrine dayalı millî ve halkçı bir rejimdir. Dolayısıyla halk kendi aleyhine yabancılara taviz vermeyecektir, verilenleri de tasvip etmeyecektir. Halk uyanmaya başlamıştır.

Bu bakımdan, millî bir ekonomi-politika takip etmenin zamanı gelmiştir. Böyle bir politika tamamen meşrûdur. Kendi imkânlarımızla kalkınmak istiyorsak, bunun Avrupa'ya karşı yapılmış bir hareket olduğu düşünülemez. Bunda tutarlı olabilmek için herhangi bir ayırım yapmadan bütün devletlere eşit muamelede bulunmak ve hiç birine taviz vermemek şarttır. Bu takdirde, Düvel-i Muazzama ile politik anlaşmazlıklar ve diplomatik meseleler ortaya çıkmayacaktır. Bu ortam, barışın ve emniyetin garantisi olabilecektir. Zira, hem yabancılara verilecek taviz olmayacaktır, hem de diplomatik entrikalara imkân veren zemin ortadan kalkmış olacaktır.

"*Üçlü İttifak* ve *Üçlü İtilâf*" devletleri karşısında Osmanlı İmparatorluğu tehlikelerle dolu bir vaziyette bulunmaktadır. Adı geçen devletler, "*kapitülasyonlar*", "*tavizler*", *Bağdat Demiryolları*, *nüfuz sahaları* gibi konularda zıt ihtiraslara ve kıskançlıklara sahiptirler. İster harp, ister diplomasi yoluyla olsun bu ihtirasların tatmini, anlaşmazlıkların çözümü Osmanlı İmparatorluğu topraklarının veya kaynaklarının paylaşılması şeklinde olacaktır. Kısaca "herkes kurbanını Osmanlının sırtından kesecektir." *Düvel-i Muazzama için, Osmanlıyı kıskanmak aralarında anlaşmazlık ve harp sebebi, Osmanlıyı paylaşmak, parçalamak ise barış sebebi olmaktadır.* Osmanlının menfaati bu düzene son vermektedir. Başka bir deyişle, Osmanlı toprakları ve zenginlikleri devletlerin ihtiras veya anlaşmazlık konusu olmamalıdır. Bizim millî menfaatimiz, millî kaynaklarımızı gelecek nesiller için saklamamızdadır. Bu yüzden politikamızda aşağıdaki esaslar benimsenmelidir:

1- Her kim olursa olsun bütün yabancılara taviz veya imtiyaz kapısı kapatılmalıdır.

2- Her konuda Düvel-i Muazzama diplomatlarıyla doğrudan doğruya temas ve müzakere yolu tercih edilmelidir.

3- Yabancıların diplomatik entrikalarıyla zaman kaybetmeden, iç meselelerin halliyle meşgul olunmalıdır.

4- Millî, vatansever, onurlu ve gururlu bir politika takip edilmelidir.

Yabancılardan kurtulmanın yolu ve kendimizi bağımsız bir ülke, hür ve kaynaşmış bir toplum hissetmemizin yegâne vasıtası bu esaslar çerçevesinde uygulanacak millî bir politikadır.

Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğu Düvel-i Muazzamanın kölesi veya esiri durumuna getirilmiştir. Adı geçen devletlerce o kadar çok

tehdit edilmiş ve korkutulmuştur ki, Bâb-ı Âli imparatorluğun kaynaklarını Almanya, İngiltere, Rusya, Fransa arasında paylaştırma hususunda kendisini sanki mecbur hissetmiş ve görmüştür. Durum böyle olunca, Bâb-ı Âli millî menfaatlerimize uygun politika takip etme yerine, Düvel-i Muazzama'nın istek ve arzuları istikametinde onların ihtiraslarını tatmin edecek politika ile vakit geçirmiştir. Taviz ve imtiyaz yoluyla, Düvel-i Muazzama arasında kurulacak denge, devletin lehine olup olmamasına bakılmaksızın, diplomatik başarı kabul edilmiştir. Meşrutiyet rejimi, geleneksel olduğu kadar, zavallı ve gurur kırıcı olan bu usulden vazgeçmelidir. Bununla beraber, yabancı teşebbüsden ve sermayeden tamamen vazgeçmek gerekmez. Yeter ki, hedefleri iyi tarif edilmiş ve kalkınma şekli iyi belirlenmiş bir ekonomi–politika kabul edilsin. Bu takdirde, Osmanlı sermayesi ve teşebbüsünün her alanda (mali, sanayi) yabancılarla ortaklık yapmasında sakınca yoktur; hatta ortak teşebbüslerin teşvik edilmesinde yarar vardır. Böylece, hem Osmanlı müteşebbislerine cesaret gelir, hem de Osmanlı millî sermayesi artar. Bu sürecin sonunda, maliye ve sanayi sahasında büyük operasyonlara ve yatırımlara alışmış olan yerli müteşebbisler hem ülkeyi hem de kendilerini, yabancıların tesirinden kurtarmayı başarabileceklerdir. Japonya aynı şekilde yabancı nüfuzunu bertaraf ederek, istiklâlini korumuş ve kuvvetlenmiştir.

SONUÇ

II. Meşrutiyet dönemi Maliye Nazırı ve İttihat–Terakki Fırkası'nın önde gelen isimlerinden Cavit Bey'e, 1911 yılında L.A. Fanous tarafından sunulan ve yukarıda ana hatlarıyla tahlil etmeye çalıştığımız bu layiha, Osmanlı İmparatorluğunun kalkınması ve güçlenmesi için yeni bir takım fikirler öngörmektedir. Bunların ilki, *Modern devletin iktisadî organizasyon* olduğu, yani *iktisadî devlet* fikri gelmektedir. Bu fikri desteklemek için, modern politik sistemlerde ekonomik menfaatlerin önemli yer işgal ettiği ve Avrupa politikasını, ekonomik faktörlerin yönlendirdiği ortaya konulmuştur. Bu anlayışın Avrupa'da yerleşmiş olmasına rağmen, halen Osmanlı İmparatorluğu'nun "*ekonomik organizasyondan*" mahrum bulunduğu ifade edilmektedir. L.A. Fanous, bu görüşünde tamamen haklıdır. İkinci olarak tavsiye edilen husus ise *iktisadi liberalizmdir*. Üçüncü fikir de *iktisadî himayecilik* politikasıdır. Dördüncüsü, *millî ekonomi* fikridir. XIX. yüzyıl boyunca

Avrupa'da başarıyla uygulanan ekonomi–politikanın, bu dört ana unsurunun önemini reddetmek mümkün değildir.

İfade etmek gerekirse, ekonomi politikanın bu dört önemli unsuru *(organizasyon, liberalizm, himayecilik, millîlik)* Osmanlı İmparatorluğu'na çok geç tavsiye edilmiştir. XIX. yüzyılın başlarında uygulanması gereken bu politikanın XX. yüzyıl başlarındaki Osmanlı şartlarında başarı şansı çok az idi. Zira, Osmanlı İmparatorluğu, dinî, ırkî, millî ayrılıklar yüzünden parçalanma noktasına geldiği, Avrupa emperyalizminin azgınlaştığı ve kapitülasyonların iyice arttığı bir devirde tavsiye edilen bu politikayı uygulayamazdı. L.A. Fanous, bu konuda çok iyimserdir. Hatta, örnek olarak Alman İmparatorluğu'nu göstermekten geri kalmıyor. Halbuki, Alman ve Osmanlı İmparatorlukları arasında büyük farklar vardı. Alman devletleri arasında dil, ırk ve kültür birliği gibi önemli bir zemin vardı. Ayrıca ekonomik durumları gayet iyi idi. Dolayısıyla, Prusya etrafında ekonomik ve siyasî bütünleşme (entegration) pek zor olmamıştır. Bir kerre bu bütünleşme gerçekleştikten sonra dağılma, parçalanma imkanı çok zayıftı. Zira, Almanlık şuuru kendini tamamen göstermiştir. Osmanlıda ise, bütünleştirici, birleştirici unsurlardan çok ayırıcı, parçalayıcı, yozlaştırıcı ve istismarcı unsurlar vardı. Bu bakımdan Alman modeli Osmanlıya uygun gelmeyebilirdi. Kanaatimize göre, L.A. Fanous, Alman modelinin Osmanlıya uyup uymadığını düşünmeden, öyle bir modelin imparatorlukta gerçekleşmesini arzu etmektedir.

L.A. Fanous'un, Cavit Bey'e tavsiyelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününe faydası olmadığı, fakat İttihat–Terakki yöneticilerini ve Türkçülük hareketini benimsemiş aydınları etkilediği muhakkaktır. İttihat–Terakki Fırkasının, 1914 yılında kapitülasyonları kaldırması, millî ekonomi politikasını uygulama teşebbüsleri, özel ve millî sermayeyi ve teşebbüsü teşvik etmesi gibi hareketleri layihadaki fikirlere paralel düşmektedir. Nihayet, Millî Mücadele'den sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin millî devlet, millî ekonomi politikalarında, lahiyadaki görüşlerden izler görmek mümkündür.